

ORIENTAL JOURNAL OF PHILOLOGY

journal homepage:

<http://www.supportscience.uz/index.php/ojp/about>

LINGUOCULTURAL ANALYSIS OF PHRASEOLOGICAL AND PAREMIOLOGICAL UNITS FORMED ON THE BASIS OF HOUSEHOLD VOCABULARY IN UZBEK AND ENGLISH

Mavluda Khasanova*Independent Researcher**Urgench State University named after Abu Rayhan Beruni**E-mail: khasanovamavluda0@gmail.com**Urgench, Uzbekistan***ABOUT ARTICLE**

Key words: household vocabulary, phraseological unit, paremia, linguoculturology, national and cultural connotation, realia, lacuna, comparative analysis, linguistic worldview.

Received: 27.07.26**Accepted:** 28.07.26**Published:** 29.07.26

Abstract: This article presents a linguocultural comparative analysis of phraseological and paremiological units in Uzbek and English that are formed on the basis of household vocabulary, including the names of household items, food, and clothing. It examines the role of household imagery in the formation of phraseological meaning, the mechanisms underlying the emergence of national and cultural connotations, and the semantic gaps (lacunae) found between the two languages under comparison. Using illustrative examples, the study highlights both the universal and the language-specific (national) features reflected in household-related phraseological expressions and proverbs in these two typologically different languages.

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA MAISHIY LEKSIKA ASOSIDA SHAKLLANGAN FRAZEOLOGIK VA PAREMIOLOGIK BIRLIKLARNING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI

Mavluda Xasanova*Mustaqil tadqiqotchi**Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti**E-mail: khasanovamavluda0@gmail.com**Urganch, O‘zbekiston***MAQOLA HAQIDA**

Kalit so‘zlar: maishiy leksika, frazeologik birlik, paremiya, tillarida maishiy leksika uy-ro‘zg‘or

Annotatsiya: Maqolada o‘zbek va ingliz

lingvokulturologiya, milliy-madaniy konnotatsiya, realiya, lakuna, chog'ishtirma tahlil, olamning lisoniy manzarasi.

buyumlari, oziq-ovqat hamda kiyim-kechak nomlari - asosida shakllangan frazeologik va paremiologik birliklar lingvokulturologik nuqtai nazardan chog'ishtirma tahlil etilgan. Maishiy obrazning frazeologik ma'no hosil qilishdagi roli, milliy-madaniy konnotatsiyaning yuzaga kelish mexanizmlari hamda chog'ishtirilayotgan tillardagi semantik bo'shliqlar - lakunalar yoritilgan. Tipologik jihatdan farqli ikki tildagi maishiy frazeologizm va maqollarda namoyon bo'ladigan umumiy (universal) va xususiy (milliy) jihatlar misollar asosida ko'rsatib berilgan.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ И ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ НА ОСНОВЕ БЫТОВОЙ ЛЕКСИКИ В УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Мавлуда Хасанова

Независимый исследователь

Ургенчский государственный университет имени Абу Райхана Беруни

E-mail: khasanovamavluda0@gmail.com

Ургенч, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: бытовая лексика, фразеологическая единица, паремия, лингвокультурология, национально-культурная коннотация, реалия, лакуна, сопоставительный анализ, языковая картина мира.

Аннотация: В статье представлен лингвокультурологический сопоставительный анализ фразеологических и паремиологических единиц узбекского и английского языков, сформированных на основе бытовой лексики, включающей наименования предметов домашнего обихода, продуктов питания и одежды. Рассматривается роль бытовых образов в формировании фразеологического значения, механизмы возникновения национально-культурной коннотации, а также семантические лакуны, выявляемые при сопоставлении двух языков. На основе примеров показаны как универсальные, так и национально-специфические особенности бытовых фразеологизмов и пословиц, характерные для этих двух типологически различных языков.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikning antroposentrik paradigmasi til birligini insondan, uning madaniyati va turmush tarzidan ajratmagan holda o'rganishni taqozo etadi. Aynan shu yondashuv maishiy leksikaga, ya'ni insonning kundalik hayoti bilan bevosita bog'liq bo'lgan uy-ro'zg'or,

oziq-ovqat va kiyim-kechak nomlariga bo'lgan ilmiy qiziqishni kuchaytirdi. Maishiy birliklar tilning eng qadimiy va barqaror qatlamini tashkil etadi; ular nafaqat muayyan predmetni nomlash, balki obrazli ifoda hosil qilish uchun ham mahsuldor manba bo'lib xizmat qiladi. Kishilar har kuni qo'llaydigan non, tuz, qozon, kosa, ko'ylak kabi so'zlar oddiy nominatsiya doirasidan chiqib, frazeologik va paremiologik birliklar tarkibida xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari hamda milliy mentalitetini ifodalovchi madaniy ramzga aylanadi.

Maishiy leksika asosida shakllangan frazeologizm va maqollarning tipologik jihatdan farqli ikki tilda - agglyutinativ qurilishga ega o'zbek tili va analitik qurilishga ega ingliz tilida - chog'ishtirma o'rganilishi til va madaniyat munosabatining o'ziga xos qirralarini ochib beradi. Bir xil maishiy predmet ikki xalq tafakkurida turlicha obrazli qayta talqin qilinishi mumkin; ayni shu nomutanosiblik lingvokulturologik tahlilning eng qimmatli materialini tashkil etadi. Maqolaning maqsadi - maishiy komponentli frazeologik va paremiologik birliklarning ikki tildagi ma'no-mazmun tuzilishini, madaniy konnotatsiyasini hamda tarjima muvofiqligini qiyosiy yoritishdan iborat.

Frazeologik birlik - tarkibiy qismlari ma'noviy jihatdan yaxlitlashgan, ko'chma ma'noga ega barqaror so'z birikmasidir. Lingvokulturologiya nuqtai nazaridan frazeologizmning ahamiyati shundaki, u o'z ichki shaklida (obraz-asosida) muayyan xalqning moddiy va ma'naviy madaniyatiga oid axborotni saqlab qoladi. V.N. Teliya frazeologiyani madaniy axborot tashuvchi asosiy vosita sifatida talqin qilib, frazeologik tarkibning milliy o'zlikni anglashdagi rolini ta'kidlaydi [1; 9-b.]. Olimaning fikriga ko'ra, «frazeologik tarkib - bu lisoniy jamoa o'zining madaniy-milliy o'zligini avlodlar osha qayta-qayta anglab boradigan o'ziga xos ko'zgudir». Mazkur qoida maishiy frazeologizmlarga to'la taalluqlidir: aynan kundalik turmush buyumlari obrazi xalqning hayotiy tajribasini eng tabiiy va ishonchli tarzda muhrlaydi.

V.A. Maslova lingvokulturologiyani til va madaniyatning o'zaro ta'sirini o'rganuvchi mustaqil yo'nalish sifatida asoslab, frazeologizmlarni madaniy kodlar tizimi bilan bog'liq holda tahlil qilishni taklif etadi [2; 82-b.]. V.V. Vorobyov esa lingvomadaniy birlik tushunchasini kiritib, til va madaniyatni yagona obyekt doirasida tadqiq etish metodologiyasini ishlab chiqadi [3; 36-b.]. O'zbek tilshunosligida maishiy obrazlarga asoslangan barqaror birliklar Sh. Rahmatullayevning izohli frazeologik lug'atida tizimli qayd etilgan [10; 7-b.]; frazeologik birliklarning shakllanish omillari va milliy-madaniy mohiyati A.E. Mamatov tadqiqotlarida atroflicha yoritilgan [8; 18-b.]. Ingliz frazeologiyasining nazariy asoslari A.V. Kunin ishlarida ishlab chiqilgan bo'lib, u frazeologik ma'noning obrazli-motivlanish tabiatini ko'rsatib bergan [5; 5-b.]. Mazkur nazariy qoidalar maishiy frazeologizmlarni chog'ishtirma tahlil qilishda metodologik tayanch vazifasini bajaradi.

Oziq-ovqat nomlari har ikki tilda ham frazeologik birliklarning eng mahsuldor obraziy manbai hisoblanadi, biroq tanlangan obrazlar milliy oshxona madaniyatiga muvofiq farqlanadi. O'zbek tilida markaziy o'rinni non va tuz obrazlari egallaydi: non-tuz haqqi, birovning nonini yemoq (kimningdir himmatidan bahramand bo'lmoq), tuzini yemoq (sadoqatli bo'lmoq) kabi birliklar nonu tuzni muqaddas qadriyat, sadoqat va minnatdorchilik ramzi sifatida talqin qiladi. Bu obrazlar o'zbek xalqining mehmondo'stlik va halollik haqidagi axloqiy tasavvurlarini aks ettiradi.

Ingliz tilida esa kundalik turmushga xos boshqa oziq-ovqat obrazlari faollashadi: bread and butter (asosiy tirikchilik manbai), to know which side one's bread is buttered (o'z manfaatini yaxshi anglamoq), to bring home the bacon (oila tebratmoq), to spill the beans (sirni oshkor qilmoq), a piece of cake (juda oson ish). Ko'rinadiki, ingliz frazeologiyasida bacon, beans, cake singari milliy taom unsurlari obraz asosiga aylangan bo'lsa, o'zbek tilida bu vazifani non, osh, qatiq obrazlari bajaradi (osh-qatiq bo'lib ketmoq - juda inoq-ittifoq bo'lmoq). Demak, integral ma'no - «kundalik oziq-ovqat» - universal bo'lsa-da, uni ifodalovchi konkret obraz milliy madaniyat bilan belgilanadi.

Idish-tovoq va oshxona buyumlari nomlari ham obrazli ko'chimning faol manbaidir. O'zbek tilida qozon obrazi jamoaviy hayot va birdamlik ramzi sifatida namoyon bo'ladi: bir qozonda qaynamoq iborasi umumiy maqsad yo'lida birga mehnat qilishni, hamjihatlikni anglatadi. Kosa tagida nimkosa (bor) iborasi esa zohiriy holat ortidagi yashirin niyatni ifodalab, o'zbek maishiy idishlari (kosa, nimkosa) obraziga tayanadi. Bunday birliklar milliy ro'zg'or anjomlarining xalq tafakkuridagi ramziy qayta talqinini ko'rsatadi.

Ingliz tilida mos vazifani pot, kettle, plate, spoon kabi buyum nomlari bajaradi: the pot calling the kettle black (o'zidagi kamchilikni boshqada ayblamoq), to have a lot on one's plate (juda band, vazifasi ko'p bo'lmoq), born with a silver spoon in one's mouth (badavlat oilada tug'ilmoq). Mazkur obrazlar ingliz uy-ro'zg'or an'analari xos bo'lgan choynak (kettle), likobcha (plate) va qoshiq (spoon) bilan bog'liq. Idish-tovoq sohasidagi obraziy umumiylik (predmetning yaxlit/yashirin xususiyatini ramz qilish) saqlangan bo'lsa-da, konkret predmet tanlovi va uning ijobiy yoki salbiy bo'yog'i har bir tilning maishiy madaniyatiga bog'liq holda farqlanadi.

Kiyim-kechak nomlari insonning ijtimoiy mavqei, faoliyati va xulq-atvori bilan bog'liq obrazlarni hosil qiladi. O'zbek tilida yeng shimarmoq (ishga astoydil kirishmoq), yeng ichida (yashirin, oshkor qilmasdan), etagidan tutmoq (najot so'rab murojaat qilmoq), to'n kiydirmoq (e'zozlamoq, mukofotlamoq) kabi birliklar milliy kiyim unsurlari — yeng, etak, to'n obraziga asoslanadi. Ayniqsa to'n obrazi o'zbek madaniyatida hurmat va e'tirof ramzi sifatida alohida konnotatsiyaga ega.

Ingliz tilida bu sohada sleeve, hat, shoe, belt kabi unsurlar faol: to roll up one's sleeves (jiddiy ishga kirishmoq), to have something up one's sleeve (zaxirada yashirin rejaga ega bo'lmoq), to be in someone's shoes (birovning o'rnida bo'lmoq), to tighten one's belt (tejamkorlikka o'tmoq). Diqqatga sazovori shundaki, «yeng» obrazi har ikki tilda ham «ishga kirishish» («yeng shimarmoq» - to roll up one's sleeves) hamda «yashirinlik» («yeng ichida» - up one's sleeve) ma'nolarini ifodalashda mos keladi. Bu -turli xalqlar amaliy tajribasidagi obraziy mantiqning yaqinlashuvi, ya'ni qisman frazeologik universalisiya namunasidir. Shu bilan birga to'n kiydirmoq iborasi ingliz tilida bevosita ekvivalentga ega emas, chunki «to'n» - milliy realiya.

Paremiyalar - maqol va matallar - xalq pedagogikasi va hayotiy falsafasini ixcham shaklda ifodalovchi til birliklaridir. N. Mahmudov til va madaniyat munosabatini tadqiq etar ekan, har bir tilning milliy dunyoqarashni aks ettirish qobiliyatini ta'kidlaydi [9; 3–16-b.]: «Har bir til o'zida shu tilda so'zlashuvchi xalqning butun borlig'ini, dunyoni ko'rish va idrok etish tarzini aks ettiradi». Maishiy obrazga asoslangan maqollar bu fikrning yorqin tasdig'idir. Xuddi shunday didaktik-madaniy vazifani ertak matnlari ham bajaradi: X.X. Eshchanova bog'cha yoshidagi o'quvchilar bilan til darsida ertaklardan foydalanish tajribasini tahlil qilib, ertak matnlari orqali yosh avlodga milliy urf-odat va axloqiy qadriyatlarning tabiiy tarzda singdirilishini ko'rsatadi [12; 45–48-b.].

O'zbek tilida Yetti o'lchab, bir kes maqoli tikuvchilik (kiyim-kechak) sohasidagi maishiy tajribadan kelib chiqib, har qanday ishda mulohazakorlik va ehtiyotkorlikni targ'ib qiladi. Tuz yegan joyiga tupurma maqoli oziq-ovqat (tuz) obrazi orqali minnatdorchilik va sadoqat axloqini ifodalaydi. Mehmon otangdan ulug' maqoli esa mehmondo'stlikni eng oliy qadriyat darajasiga ko'taradi. Ingliz tilida shunga o'xshash didaktik vazifani oziq-ovqat obrazli paremiyalar bajaradi: Don't put all your eggs in one basket (barcha imkoniyatni bir joyga tikma), Too many cooks spoil the broth (ortiqcha aralashuv ishni buzadi), Don't cry over spilt milk (o'tgan ishga afsus qilma).

Chog'ishtirma tahlil shuni ko'rsatadiki, paremiyalardagi axloqiy-didaktik mazmun (ehtiyotkorlik, tejamkorlik, minnatdorchilik) ko'p jihatdan umuminsoniy va universalidir, biroq bu mazmunni ifodalovchi maishiy obraz milliy turmush tarzi bilan belgilanadi: o'zbek paremiyalarida non, tuz, qozon va mehmon obrazlari yetakchi bo'lsa, ingliz paremiyalarida egg, milk, broth, cake obrazlari ustun keladi. Bu farq A. Vejbitskaya asoslagan «tilning kalit so'zlari» konsepsiyasi bilan izohlanadi: har bir madaniyat o'zi uchun ahamiyatli bo'lgan tushunchalarni alohida lingvistik diqqat bilan ajratadi [7; 5-b.].

Maishiy frazeologizm va paremiyalarni bir tildan ikkinchisiga o'girishda eng katta qiyinchilik milliy realiyalar va lakunalar bilan bog'liq. S. Vlahov va S. Florin realiyalarni boshqa tilda bevosita ekvivalentga ega bo'lmagan, muayyan xalqning moddiy yoki ma'naviy madaniyatiga xos birliklar sifatida ta'riflaydi [4; 47-b.]. O'zbek tilidagi to'n, cho'gir, nonushta

yoki milliy taom nomlari (osh, somsa, sumalak) ingliz tilida to'liq muqobilga ega emas; ular ko'pincha transliteratsiya yoki tavsifiy tarjima yo'li bilan beriladi. Bunday holatlar chog'ishtirilayotgan tillardagi semantik bo'shliqlar - lakunalarni yuzaga keltiradi.

Yu.A. Sorokin va I.Yu. Markovina lakunani bir madaniyat birligi boshqa madaniyat tizimida nomos bo'lib qolishi, ya'ni «bo'sh katak» sifatida namoyon bo'lishi deb izohlaydi [6; 5–18-b.]. Maishiy leksika doirasida lakunalar ikki yo'nalishda kuzatiladi: birinchidan, predmet-realiya bir tilda mavjud, ikkinchisida yo'q (o'zbekcha beshik to'yi - ingliz tilida muqobil marosim yo'q); ikkinchidan, predmet umumiy bo'lsa-da, uning frazeologik-ramziy talqini bir tilda mavjud, ikkinchisida bo'lmaydi (to'n kiydirmoq obrazli ma'nosining ingliz tilida bo'lmasligi). Lakunalarni bartaraf etishning asosiy vositalari - tavsifiy tarjima, eng yaqin funksional muqobilni tanlash hamda izohli transliteratsiya hisoblanadi. Aynan shu nomutanosiblik nuqtalari ikki xalq maishiy madaniyatining o'ziga xosligini eng yaqqol namoyon etadi. Madaniy jihatdan yuklangan birliklarni, jumladan evfemizmlarni, tarjima qilishda manba va tarjima matnidagi madaniy ma'no muvofiqligini ta'minlash muammosi ham shunga o'xshash xususiyat kasb etadi: M. Eshchanova o'zbek va ingliz mediadiskursi misolida evfemizmlar tarjimasidagi madaniy implikatsiyalarni tahlil qilib, madaniy konnotatsiyaga ega birliklarning tarjimada originalga muvofiq berilishi zarurligini asoslaydi [11]. Bunday nomutanosiblik nuqtalarini bartaraf etishda tarjimon ko'pincha originaldagi obrazni aynan saqlash o'rniga maqsad tildagi funksional jihatdan yaqin obrazni tanlashga majbur bo'ladi: I.E. Radjapova bu jarayonda tarjimonning matndagi obrazlilikni butunlay yo'qotmasligi uchun izohlash, kompensatsiya va analogik obraz tanlash kabi qo'shimcha vositalardan foydalanishi lozimligini ta'kidlaydi [13; 736–738-b.].

O'zbek va ingliz tillaridagi maishiy leksika asosida shakllangan frazeologik va paremiologik birliklarning chog'ishtirma-lingvokulturologik tahlili quyidagi xulosalarga olib keladi. Birinchidan, maishiy obraz har ikki tilda ham frazeologik ma'no hosil qilishning mahsuldor manbai bo'lib, u xalqning moddiy va ma'naviy madaniyatini, milliy mentalitetini lisoniy shaklda muhrlaydi. Ikkinchidan, frazeologizm va maqollar zamiridagi axloqiy-didaktik mazmun ko'p jihatdan universal bo'lsa-da, uni ifodalovchi konkret maishiy obraz milliy turmush tarzi bilan belgilanadi: o'zbek tilida non, tuz, qozon, kosa va to'n obrazlari, ingliz tilida bread, bacon, egg, pot va sleeve obrazlari yetakchilik qiladi.

Uchinchidan, ayrim hollarda obraziy mantiqning yaqinlashuvi kuzatiladi («yeng» obrazining ikki tilda ham «ishga kirishish» va «yashirinlik» ma'nolarida qo'llanishi), bu — qisman frazeologik universalisiya namunasidir. To'rtinchidan, milliy realiyalarga asoslangan birliklar tarjimada lakunalarni keltirib chiqaradi va ularni bartaraf etish tavsifiy tarjima hamda funksional muqobil tanlash yo'li bilan amalga oshiriladi. Olingan natijalar qiyosiy tilshunoslik, lingvokulturologiya va tarjimashunoslik fanlarini o'qitishda, ikki tilli izohli va frazeologik

lugʻatlarni tuzishda nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega. Bunday maishiy-madaniy boʻyoqdor birliklarni tarjima mashgʻulotlarida amaliy material sifatida qoʻllash talabalarning madaniy fon bilimini kengaytirishga ham xizmat qiladi: G.M. Saparbaeva va Sh.H. Norboyeva tarjima mashgʻulotlarida madaniy-maishiy xususiyatga ega leksik birliklar ustida ishlashning talabalarda til va madaniyat oʻrtasidagi bogʻliqlikni chuqurroq anglash koʻnikmasini shakllantirishini taʼkidlaydilar [14; 65–68-b.]

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
2. Маслова В.А. Лингвокультурология: учеб. пособие. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
3. Воробьёв В.В. Лингвокультурология: теория и методы. – М.: Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.
4. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М.: Международные отношения, 1980. – 343 с.
5. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1996. – 381 с.
6. Сорокин Ю.А., Марковина И.Ю. Культура и её этнопсихолингвистическая ценность // Этнопсихолингвистика. – М.: Наука, 1988. – С. 5–18.
7. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words. – New York; Oxford: Oxford University Press, 1997. – 328 p.
8. Mamatov A.E. Oʻzbek tili frazeologizmlarining shakllanishi masalalari: Filol. fan. d-ri ... diss. avtoref. – Toshkent, 1999. – 52 b.
9. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yoʻllarini izlab... // Oʻzbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2012. – №5. – B. 3–16.
10. Rahmatullayev Sh. Oʻzbek tilining izohli frazeologik lugʻati. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1978. – 408 b.
11. Eshchanova M. Evfemizm tarjimasidagi madaniy implikatsiyalar: oʻzbek va ingliz mediadiskursi misolida // Uzbekistan: Language and Culture. – 2025. – Vol. 1, №01.
12. Eshchanova X.X. Bogʻcha yoshidagi yosh oʻquvchilar bilan til darsida ertaklardan foydalanish boʻyicha direktivlar // Iqtisodiyot va jamiyat. – 2021. – №7 (86). – B. 45-48.
13. Radjapova I.E. Tarjimada badiiy tasvir vositalarini qayta yaratish muammolari // Oʻzbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiyalari. – 2025. – B. 736-738.
14. Saparbaeva G.M., Norboyeva Sh.H. Developing intercultural communication skills through teaching translation // European Scholar Journal. – 2021. – Vol. 2, №5. – P. 65-68.